

УДК 631.15:332.334

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Г. Шарий, д. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0001-5098-2661

С. Нестеренко, к. т. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-2288-3524

В. Щепак, к. т. н., доцент

ORCID ID: 0000-0003-2185-1181

Національний університет

«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

© Г. Шарий, С. Нестеренко, В. Щепак, 2021

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2021.01-02.075>

Шарий Г., Нестеренко С., Щепак В. Організація виробництва на підприємствах органічного землеробства

Вивчено характерні ознаки середовища діяльності сільськогосподарських підприємств органічного землеробства.

В Україні сільськогосподарські підприємства, які запровадили органічне землеробство, організовують свою діяльність у складних умовах, оскільки відсутні державні механізми регулювання ведення органічного землеробства та земельних відносин щодо відновленої природної родючості й оздоровлення земель. Власники земельних ділянок (паїв), на яких відновлено природну родючість земель, розривають договірні відносини із підприємствами органічного землеробства, що призводить до зменшення площ оздоровлених земель. З метою визначення особливостей системи управління на підприємствах автори виокремили основні аспекти його формування.

Визначено складові середовища та основні ознаки діяльності сільськогосподарських підприємств органічного землеробства. Складовими діяльності підприємств є зовнішнє і внутрішнє середовища. До основних чинників зовнішнього середовища віднесено державне регулювання земельних відносин, орендні, рентні відносини, бізнес-середовище формування цін на сільськогосподарську продукцію. Результати дослідження внутрішнього середовища показали, що характерними його ознаками є виробництво, технології органічного землеробства, ведення тваринництва, фінанси і менеджмент. Виокремлені чинники взаємодіють, кожна складова має особливості, які необхідно враховувати при формуванні системи управління, і які мають бути адаптовані до умов господарювання залежно від змін у середовищі функціонування підприємств.

Розроблено структурно-логічну модель формування системи управління на сільськогосподарському підприємстві органічного землеробства, в якій передбачені аналіз та оцінка особливостей дії чинників середовища.

Ключові слова: *органічне землеробство, агроєкологія, монопольна екологічна рента, управління органічним землеробством.*

Sharyi H., Nesterenko S., Shchepak V. Organization of production at organic farming enterprises

The characteristic features of the environment of activities of agricultural enterprises of organic agriculture are studied in the work. In Ukraine, agricultural enterprises that have introduced organic farming operate in difficult conditions, as there are no governmental mechanisms to regulate organic farming and land relations to restore natural fertility and improve the land. Owners of land plots (shares) with the restored natural fertility of lands break contractual relations with organic enterprises causing decrease of the area of sanitized lands. To determine features of the enterprise management system, the authors identified the main aspects of its formation. The work highlights the components of the environment of agricultural enterprises of organic production and its main features. The components of the enterprises' operation are the external and internal

environment. The main factors of the external environment include state regulation of land relations, lease relations, rent relations, business environment for the formation of prices for agricultural products. The results of the study of the internal environment show that its characteristics are production, organic farming technology, animal husbandry, finance and management. The selected factors interact, each component having features that must be taken into account in the formation of the management system, must be adapted to business conditions and take into account changes in the business environment. The authors have developed a structural and logical model of formation of the management system at the agricultural enterprise of organic farming, which provides for the analysis and evaluation of the characteristics of environmental factors.

Key words: *organic farming, agroecology, monopoly ecological rent, management of organic farming.*

Постановка проблеми. В Україні у земельних відносинах переважають опортунізм та особистий приватний інтерес (Шарій, 2014). Орендодавці та орендарі прагнуть отримати максимальну матеріальну й економічну вигоду, використовуючи природну родючість, широкий спектр хімічних речовин, погіршуючи природний стан ґрунтів, ігноруючи вимоги екологічної безпеки, охорони ґрунтів і сталого розвитку земель та територій.

Останніми роками на ринках Європи спостерігаємо збільшення попиту на продукти екологічно чистого сільськогосподарського виробництва, що спонукає до виробництва органічних, екологічно чистих продуктів харчування. Тобто необхідні повернення агровиробництва до систем органічного землеробства, оздоровлення ґрунтів та відмови від застосування штучних хімічних речовин у процесі виробництва.

Сільськогосподарське виробництво, яке використовує органічне землеробство, має ґрунтуватися на засадах формування ефективної системи управління. Основні зовнішні та внутрішні негативні впливи щодо ведення органічного землеробства визначають управлінські рішення стосовно забезпечення переваг сталого розвитку екосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості управління аграрними підприємствами вивчали вчені В. А. Андрєєв, А. М. Третяк, В. І. Губенко, О. І. Дребот, А. В. Федорченко та ін.

У наукових працях А. В. Федорченка досліджено труднощі процедури управління економічними системами, оскільки вони «функціонують в реальних ринкових умовах (Федорченко, 2009, с. 323).

Дослідження В. І. Губенка показали, що в сучасних умовах забезпечити розвиток підприємств можливо лише «шляхом формування системи сучасного маркетингового менеджменту із врахуванням факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища» (Губенко, 2011, с. 3).

Управління та особливості у сфері органічного агровиробництва вивчало чимало вчених (Шикула, Демиденко, 2004; Шубравська, Молдаван та Пасхавер, 2017; Антоненко та Писаренко, 2010).

Незважаючи на численні наукові публікації, проблема вивчення характерних ознак системи управління на підприємствах в умовах невизначеності середовища їхнього функціонування залишається актуальною, особливо за швидких кліматичних змін, маловоддя в Україні та економічних проблем у сфері органічного землеробства аграрних підприємств України.

Постановка завдання. Нашим завданням було дослідження системи управління та особливостей організації органічного землеробства.

Виклад основного матеріалу. Ефективна організація діяльності на сільськогосподарських підприємствах – складний процес, спрямований на їхню адаптацію до нових умов господарювання й на розвиток.

В організації екологічно чистого органічного землеробства необхідно послуговуватися, на наш погляд, винятково терміном «органічне» землеробство (органічний продукт) згідно з вимогами Закону України (Про основні принципи ..., 2019).

Доцільне таке визначення органічного землеробства: *система управління виробництвом, що повністю відмовилося від*

використання хімічних речовин і ГМО та враховує лише природні закономірності вирощування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Органічне землеробство – система управління, що враховує природні екологічні закономірності виробництва сільськогосподарської продукції, яка поєднує природно-ресурсні, біологічні чинники і біорізноманіття та природні фактори з урахуванням споживчого ринку та попиту споживачів, забезпечуючи сталий розвиток агроландшафтів.

Органічне землеробство формує складну систему через надмірний тиск з боку власників паїв та інших орендодавців, які отримують безоплатне докорінне поліпшення якісних характеристик ділянок, та, усвідомлюючи отримані переваги, вимагають збільшення орендної плати, або бажають самостійно використовувати оздоровлені землі.

Конкуренти-орендарі традиційного виробництва також пропонують власникам оздоровлених ділянок вищі орендні ставки, у тому числі тіньові «премії», очікуючи на споживання відновленої природної родючості за повернення до традиційного виробництва та бажаючи одержати економічні переваги й надприбутки.

Сільськогосподарські підприємства органічного землеробства можуть досягати поставлених цілей, скоординувавши роботу залучених до процесу учасників, через створення системи управління відповідно до реальних умов господарювання. Формування ефективної системи управління – надзвичайно важливий вид діяльності для будь-якої організації (Sharyi і Nesterenko, 2020, с. 14).

Для визначення особливостей управління в умовах конкуренції та змін необхідно окреслити головні аспекти організації на основі дослідження ознак середовища діяльності підприємств та організаційної структури їхнього управління.

В Україні сільськогосподарські підприємства, які впровадили органічне землеробство, організовують діяльність в умовах, коли держава проводить системну лібералізацію земельного законодавства, діє

тіньовий обіг земель, просторовий базис підприємств має динамічний характер та відсутнє стимулювання органічного землеробства з боку держави. Спостерігаються недієві контрольні функції держави у сфері охорони ґрунтів, держава не вводить регулятивних механізмів, санкцій і стимулів щодо охорони земель і ґрунтів, збільшення родючості та якісних характеристик ґрунту.

Частина власників земельних паїв, на яких було відновлено і підвищено родючість земель, розривають договірні відносини і передають паї в користування фермерам, споживаючи відновлену природну родючість земель та отримуючи надприбутки.

Зазначений процес та опортунізм власників земельних ділянок (паїв) – один із зовнішніх негативних чинників середовища, в якому функціонує підприємство. Зовнішнє середовище характерне рентними відносинами, які залежать від продуктивності земель, залучених до обробітку, та попиту споживачів органічних продуктів, формуючи екологічну ренту як різновид монопольної.

Екологічна рента – це різновид монопольної ренти, яка формується на оздоровлених землях, придатних для ведення органічного землеробства. Адже унікально оздоровлений ґрунт продукує екологічно чисте органічне виробництво сільськогосподарської продукції, оцінюваної на ринку за монопольно високими цінами, вищими за традиційні аналоги на товарному ринку.

Екологічно найвигідніший шлях освоєння органічного землеробства – на землях, які не оброблялися. Тому в Полтавській області і в Україні загалом фермери та сільгоспвиробники активно розорюють і вводять в економічний обіг природні кормові угіддя, незважаючи на низьку родючість та негативний вплив оранки на локальні екосистеми.

Сільськогосподарські підприємства, які використовують органічне землеробство і прагнуть динамічно розвиватися, повинні враховувати особливості середовища функціонування та його вплив на систему організації виробництва.

Загальний поділ середовища діяльності підприємств прийнято здійснювати згідно із зовнішніми і внутрішніми умовами господарювання. Найскладнішим середовищем, у якому функціонують підприємства, є зовнішнє середовище. Воно «здійснює значний вплив на результати» діяльності підприємств (Тараненко, 2010, с. 120).

Головна особливість системи організації на підприємствах органічного сільськогосподарського виробництва порівняно з традиційним – це організація виробництва, яка опирається на створений і сформований потенціал природної та штучної родючості винятково технологічними і органічними чинниками і враховує тільки біокліматичні, ентомологічні та інші природні фактори, загрози й переваги, знаходячи рішення, що балансують між економічною доцільністю, біопотенціалом культурних рослин і тварин та біоекономічною шкідливістю хвороб і шкідників. Управлінські рішення мають спочатку забезпечити оздоровлення ґрунту, агроландшафту та інших факторів середовища, використовуючи механізми не тільки «точного» землеробства, а науково «розумні» системи землеробства й рослинництва, отримуючи органічну продукцію в кількостях, що забезпечують окупність витрат, високу ефективність та прибутковість органічного агробізнесу.

У системі організації органічним виробництвом прогнозованість, аналіз ризиків, плановість, системність, збалансованість, урахування біоприродних факторів мають бути на вищому рівні, ніж за традиційного виробництва. Адже обидві складові економічної родючості – «природна» і «штучна» – потребують набагато вищих якостей технологічної підтримки і формування.

Організація органічного землеробства й рослинництва – нова інноваційна інвароментальна сфера життя суспільства на вищих рівнях його організації, як місцевих локальних організацій, – фермер – агрофірма, так і в межах громад, районів і країни. Органічне землеробство в оточенні забруднювачів середовища, а саме металургійних і хімічних комбінатів, нафтопереробних заводів, також неможливе, тому що промислові

викиди не компенсують жодні органічне виробництво й управління на локальному рівні.

Зовнішнє середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, які займаються органічним землеробством, характерне основними чинниками: державне регулювання органічного виробництва та земельних відносин; можливість додаткового залучення земель; рента; бізнес-середовище формування ціни на сільськогосподарську продукцію; загрози втрати земельного банку; необхідність підвищення земельних платежів і орендної плати за землю.

Результати дослідження внутрішнього середовища показали, що характерними його ознаками є органічне виробництво на основі технологій органічного землеробства і тваринництва, фінанси, менеджмент та маркетинг. Організація виробництва неможлива без фінансового забезпечення, а досягнення прибутковості – без ефективного маркетингу.

Для забезпечення прибутковості й стійкості конкурентних переваг на ринку сільськогосподарські підприємства органічного землеробства мають визначитись із формою організації та підходами до формування ефективної системи управління, адаптивної до сучасних умов господарювання, яка повинна бути динамічною і швидко реагувати на зміни середовища функціонування.

Організаційні рішення у сфері органічного землеробства мають задіяти організаційно-правові, організаційно-економічні, організаційно-землевпорядні механізми управління, а не опиратися винятково на організаційно-адміністративний механізм.

Організаційно-правові механізми зобов'язані передбачати відповідальність орендодавців та умови компенсацій за стійкі невіддільні поліпшення земель у разі виходу власників орендованих ділянок з орендних відносин, на підставі розрахунку відшкодувань та згідно з державними нормативами і порядками (наприклад, 1 тис. грн за кожен відсоток стійких поліпшень підвищення родючості з 1 га).

Організаційно-землевпорядні механізми управління повинні передбачати освоєння екологізбалансованих сівозмін з вологоаку-

мульовальними, спрямованими на самовідновлення родючості ґрунтів та підвищення продуктивності земель, поліпшення якості біотопа і біокосної системи ґрунту, насиченість живими організмами ґрунтів, особливо гумусом.

Організаційно-економічні механізми управління мають враховувати попит ринку та споживання виробником монополю високої екологічної ренти як економічного гаранта безпеки бізнесу та високої ефективності системи управління й підсистеми, що управляє безпосередньо органічним виробництвом.

Кожній складовій середовища притаманні особливості, які необхідно враховувати у формуванні системи організації, неодмінно адаптованій до умов господарювання і такої, що відтворює зміни в середовищі функціонування підприємства.

На основі отриманих результатів дослідження розроблено структурно-логічну модель формування системи організації на підприємствах органічного землеробства в сучасних умовах господарювання (див. рис.).

За такого підходу до організації управління особливу увагу звертають на стратегію, яка дає змогу окреслювати в перспективі цілі й завдання підприємств. Систему управління необхідно формувати відповідно до кожної складової середовища діяльності підприємства.

Місія організації у сфері органічного виробництва має враховувати стан базових компонентів «земля» та чинники і технологічні особливості виробництва, якісні характеристики кінцевого органічного продукту.

Переваги виробництва органічної сільськогосподарської продукції:

- кращі якість і смакові характеристики;
- відсутність сторонніх хімічних речовин і сполук, безпечність для людини, особливо для дітей;
- сталий розвиток територій і збереження природного середовища;
- збереження природної родючості ґрунтів;

– збереження біорозмаїття, здоровий генофонд природних елементів і хороше здоров'я людини.

Процес формування системи організації сільськогосподарськими підприємствами органічного землеробства передбачає аналіз складових середовища функціонування з визначенням чинників та їхнього впливу на систему управління. Система має враховувати багатофакторний вплив зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування, а компоненти системи повинні взаємодіяти.

За результатами аналізу, по-перше, формують організаційну структуру, яка багато в чому визначає ефективність діяльності підприємства (Горват, 2010, с. 169), коли звертають увагу на використання елементів проектної структури, що дає змогу приймати рішення кваліфіковано й у стислі строки. По-друге, потребують організації такі основні складові системи управління, як фінансовий менеджмент, управління виробництвом та маркетинговий менеджмент. Ключовим аспектом у системі управління є аналіз і контроль прийняття управлінських рішень.

Для забезпечення ведення й організації органічного виробництва необхідно враховувати:

- збільшення виробничих трудозатрат для більшої кількості механічного обробітку ґрунту й посівів;
- онлайн-моніторинг стану рослин і тварин, яких постійно атакують шкідники і хвороби;
- недопущення перезапилення і генозмішування генно-модифікованими культурами та труднощі з отриманням чистих від ГМО культур продуктів, коли сама ідея ідеально генетично чистих культур проблемна (наприклад, у сучасних сортах пшениці є модифікований ген жита, що підвищує морозостійкість і стійкість проти шкідників і хвороб);
- трирічний термін неприбуткового рільництва як перехідний період до органічного виробництва, що накладає трирічні витрати на майбутню собівартість органічної продукції без будь-яких пільг з боку держави та потенційних споживачів;

Рис. Структурно-логічна модель формування системи організації на підприємствах органічного землеробства.

Джерело: сформовано авторами.

- планове зниження врожайності органічного рільництва порівняно з традиційним;
- проблеми збуту органічної продукції у зв'язку з низькими купівельною спроможністю громадян та культурою харчування;
- динамічний і нестійкий просторовий базис орендних площ сільгоспвиробників;
- низьку товарність органічного виробництва порівняно з традиційним за використання в сівозміні рослин-сидератів, багаторічних і однорічних трав, парів, зайнятих парів та перелогів, що становлять у структурі близько 40 %.

Отже, результативність господарської діяльності підприємств органічних виробництв залежить від ефективності прийняття якісних управлінських рішень. Тому систему управління на підприємствах органічного виробництва необхідно формувати відповідно до середовища діяльності з урахуванням впливу чинників та середовища, дотримання головних принципів ведення органічного виробництва.

Висновки. У мінливих умовах господарювання підприємства органічного зем-

леробства прагнуть пристосувати свою діяльність до змін. Виникає потреба у формуванні системи організації, яка може забезпечити ефективну діяльність, врахуванні взаємодії чинників середовища та впливу на формування системи організації.

Формування інвароментальної економічної системи у країні та повноцінних суспільних як економічних, так і правових та екологічних інституцій, сприятиме створенню організації виробництв, які будуть ефективні в органічному виробництві, особливо у вітчизняному економічному просторі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Антонець, С. С., Антонець, А. С. та Писаренко, В. М. 2010. *Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області*. Полтава: РВВ ПДАА.

Гарват, О. А., 2010. Вплив зовнішнього середовища господарювання на економічну стійкість підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2 (148), с. 168–171.

Губенко, В. І., 2011. Маркетинговий менеджмент аграрних підприємств і ефективність виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 113, с. 3–7.

Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 03.07.2019 р. № 2496-VIII. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> [Дата звернення 14 квітня 2021].

Тараненко, О. О., 2010. Вплив зовнішнього середовища господарювання на економічну стійкість підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2 (148), с. 118–121.

Федорченко, А. В., 2009. Головні принципи застосування теорії систем у дослідженнях складних економічних систем маркетингового типу. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*, 6, с. 317–324.

Шарий, Г. І., 2014. Про стан і перспективи розвитку аграрного сектору України. *Землепорядний вісник*, 6, с. 10–14.

Шикула, М. К. та Демиденко, О. В., 2004. Вплив мінімального обробітку на родючість чорнозему. *Вісник аграрної науки*, 8, с. 18–23.

Шубравська, О. В., Молдаван, Л. В., та Пасхавер, Б. Й., 2017. *Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України*. Київ.

Sharyi, H. I. and Nesterenko, S. V., 2020. Institutional mechanisms of land development management. *Економіка і регіон*, 4 (79), с. 6–14.

Стаття надійшла 19.05.2021

